

ERKƏN NİKAH, ONUN FƏSADLARI
(Erkən nikahın insan alveri qismində tanınması)
Onlayn tədqiqatın təhlili

Qısa xülasə

Təqdim edilən tədqiqata təkan verən amil Azərbaycan Respublikasında erkən nikah probleminin hələ də mövcud olmasıdır. Problemin mövcud olmasına təsir göstərən amillərdən:

- erkən nikah probleminə yanaşmada müəyyən çərçivələrin qorunması və bu çərçivələrdən kənara çıxılmadığı;
- erkən nikaha köhnə adət və ənənə, mövhumatlar çərçivəsində baxıldığı;
- erkən nikah probleminin hələ də insan alveri problemi ilə kəsişmə nöqtələrinin müəyyən edilmədiyi səbəbdən araşdırmaya ehtiyac yaranması olub.

Tədqiqat “Qadınlara qarşı ayrı - seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında” Konvensiyanın 5 maddəsinin a) yarım bəndinə - “Cinslərdən birinin naqisliyi, yaxud üstünlüyü ideyasına, yaxud kişilərin və qadınların roluna dair stereotiplərə əsaslanan xurafatın kökünün kəsilməsinə, adətlərin və hər cür başqa praktikanın ləğv edilməsinə nail olmaq məqsədilə kişi və qadınların sosial və mədəni davranış modelini dəyişdirmək” əsaslanaraq aparılıb.

Konvensiyanın a) yarım bəndində qeyd edilən: “adətlərin və hər cür başqa praktika” ifadəsinə «köləlik» anlayışı kontekstində, yəni «şəxsin üzərində hər hansı və ya bütün mülkiyyət hüquqlarının tətbiq olunduğu vəziyyət və status» kimi müəyyən edildiyini¹ nəzərə alsaq, erkən nikaha köləlik adətlərinin qalığı qismində baxılması, köləliyin isə insan alverinin əsas təbib

¹ BMT-nin Köləlik üzrə Konvensiyası 1926 -cı il

hissəsi olduğu qəbul edildiyindən, erkən nikahın insan alveri qisimində tanınması ilə nəticələnmə bilər.

Konvensiyanın, **5-ci maddəsində** göstərilir ki, əgər kişi və qadınların bərabərliyi hüquqla təmin olunursa və de facto bərabərliyin dəstəklənməsi üçün xüsusi tədbirlər görülürsə belə, hələ də cinslərdən birinin naqisliyi, yaxud üstünlüyü ideyasına, yaxud kişilərin və qadınların roluna dair stereotiplərə əsaslanan xurafatın kökünün kəsilməsinə, adətlərin və hər cür başqa praktikanın ləğv edilməsinə nail olmaq məqsədilə kişi və qadınların sosial və mədəni davranış modelini dəyişdirmək zərurəti mövcuddur. Konvensiyanın **6-cı maddəsində** göstərilir: "İştirakçı-dövlətlər qadın alverinin bütün növlərinin və qadınların fahişəliyindən istifadənin kökünü kəsmək üçün bütün müvafiq tədbirlər, qanunvericilik tədbirləri daxil olmaqla, görürlər."

Daha bir beynəlxalq sənəddə deyilir:

i) Qadını pul, yaxud natural mizd almaqla, onun ixtiyarı olmadan valideynləri, qəyyumu, ailəsi, yaxud digər şəxs və ya şəxslər qrupu ələ verməyi vəd edir və ya ələ verir².

Başqa bir beynəlxalq sənəddə isə qeyd edilir ki, nikah yalnız nikaha daxil olan hər iki tərəfin azad və tam razılığı ilə bağlana bilər"³.

Təqdim edilən tədqiqat, İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Fəaliyyət Planının (2020-2024-cü illər) 4.2.2. və 4.5.1. "Uşaq nikahlarının qarşısının

² BMT-nin Köləliyin, qul alverinin və köləliyə oxşar təsisat və adətlərin ləğv edilməsi haqqında əlavə Konvensiyanın i) yarımbəndi. 30 aprel 1957-ci il Nigaha Daxil Olmağa Razılıq Verilməsi, Minimal Nigah Yaşı Və Nigahın Qeydiyyatı Haqqında Konvensiya

³ Nikaha Daxil Olmağa Razılıq Verilməsi, Minimal Nigah Yaşı Və Nigahın Qeydiyyatı Haqqında Konvensiya *Baş Məclisin 7 noyabr 1962-ci il tarixli 1763(XVII) nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilib*, maddə 2.

alınması tədbirlərinin gücləndirilməsi” yarım bəndlərinin icrasını nəzərə alaraq aparılmışdır⁴.

İstinad edilən sənədlər erkən nikah probleminə yalnız köhnə stereotiplər və adətlər, mövhumatlar çərçivəsində baxmamağa, beynəlxalq hüquqi normalar isə problemə daha geniş və global kontekstdə baxılmasına, insan haqlarının kobud pozuntusu ilə müşayiət edilməsi və köləliklə bağlılığına nəzər yetirməsinə təkan verir.

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə görə, erkən nikah 18 yaşından kiçik oğlanların və qızların (məcburi) ailə qurması və birgə yaşamasıdır. UNİSEF-in açıqlamasına əsasən, Azərbaycanda bir il ərzində təxminən 15 yaşına çatmayan beş minə qədər qızın ailə qurması barədə məlumata rast gəlinir⁵. Mənbədə rəsmi statistikaya əsasən, son altı ildə ölkədə erkən nikahlardan 21,5 minə yaxın uşaq doğulması göstərilir. Altı ildə 15-17 yaşlı analar tərəfindən doğulan uşaqların statistikasına aşağıdakı kimidir:

- Beş il ərzində erkən nikahın sayı: 2010-cu ildə 4883 nəfər, 2011-ci ildə 5138 nəfər, 2012-ci ildə 295 nəfər, 2013-cü ildə 229 nəfər, 2014-cü ildə 479 nəfər, 2015-ci ildə 391 nəfər;
- 15-17 yaşlı analar tərəfindən doğulan uşaqların sayı: 2010-cu ildə 4103, 2011-ci ildə 4392 nəfər, 2012-ci ildə 3236 nəfər, 2013-cü ildə 2855 nəfər, 2014-cü ildə 3296 nəfər, 2015-ci ildə 2895 nəfər.

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin “Bizim Media”-ya verilən məlumatında: “Erkən nikah bu gün də aktual olaraq qalır və cəmiyyətimizi narahat edir. Çünki ailə genofondumuza ciddi təsir edir. Bəli,

⁴ <https://e-qanun.az/framework/45470> “Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizəyə dair 2020–2024-cü illər üçün Milli Fəaliyyət Planı”nı

⁵ <https://telegraf.az/index.php/xeber/9425-erkennn.html> “Azərbaycanda nikahla bağlı qorxuducu statistika” 20 may, 2014, 13.43.
Həmid Hüseynli-"Gənclər Klubu"İB-nin İ.Heyətinin üzvü

uşaq evliliyi ilə bağlı statistika qeydə alınmır. Bu isə rəsmi rəqəmləri əldə etməkdə çətinlik yaradır. Sadəcə bu rəqəmləri 15-18 yaş arası olan analar tərəfindən doğulan uşaqların sayına əsasən müəyyənləşdirmək mümkün olur. 2011-ci ildə erkən nikaha girən qızların sayında ən yüksək göstərici olub. Bu izdivacdən 4292 uşaq dünyaya gəlmişdirsə, 2019-cu ildə erkən nikaha girən 18 yaşadək olan qızlardan doğulan uşaqların sayı 2320, 2020-ci ildə isə 1917 olub. Bu da 2 dəfədən çox azalma deməkdir⁶- deyə vurğulayıb.

Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsi tərəfindən “No Comment”-ə verilən məlumatda digər bir məqama diqqət verək: “Ayrı-ayrı iqtisadi rayonlar üzrə bu faktları nəzərdən keçirdikdə müəyyən olunmuşdur ki, adətən erkən nikahın çox rast gəlinəndi cənub bölgəsi artıq öz “liderliyini” başqa bölgələrə verib: “Qırmızı xətt”ə daxil olan bölgələrdən birinci yerdə Aran iqtisadi rayonu üzrə 96 fakt, ikinci yerdə Dağlıq-Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 46 fakt, üçüncü yerdə Bakı şəhəri üzrə 36 fakt, dördüncü yerdə Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 34 fakt müəyyən edilib”. O, eyni zamanda, 15-17 yaşlı qadınlar tərəfindən dünyaya gətirilən uşaqların sayını da qeyd edərək, 2011-ci ildə belə qadınlar tərəfindən doğulan uşaqların sayının 4392 olduğu halda, 2018-ci ildə bu rəqəmin 2129, 2019-cu ildə isə 2120 olduğunu vurğulayıb.

Rəsmi mənbələrdən göründüyü kimi, erkən nikah problemi aktual olaraq qalır. Müxtəlif dövrlərdə problemdə azalma müşahidə edilsə də, problemin kökündən həllinə nail olmaq üçün səylərin gücləndirilməsinə ehtiyac var. Lakin bu günə kimi, heç bir mənbədə erkən nikahın, köləlik və ya insan alveri ilə eyniləşməsi ilə bağlı ölkədə müzakirlər və faktlar qeyd edilmir.

⁶ <https://bizim.media/az/cemiyet/31896/> Zorakılığa məruz qalanların 15 faizi KİŞİLƏRDİR – Dövlət Komitəsindən MÜSAHİBƏ, Cəmiyyət, 09.08.2021(15:56)

Digər mötəbər rəsmi mənbəyə nəzər salsaq, erkən nikahın köləliklə və ya insan alveri ilə kəsişməsi barədə heç bir məlumatın olmadığını görürük. Yəni İnsan Alverinə qarşı Mübarizə Baş İdarəsinin rəsmi internet saytında⁷ diqqət çəkdiyimiz bu məsələ barəsində məlumat yoxdur.

- Yetkinlik yaşına çatmayanı fahişəliyə cəlb etmə üzrə (Cinayət Məcəlləsi, maddə 171) 2017-ci ildə 7 nəfər, 2018 -ci ildə 5 nəfər, 2019-cu ildə 1 nəfər, 2020-ci ildə 1 nəfər, 2021-ci ildə 3 nəfər göstərilir;
- Köləliklə bağlı da (Cinayət Məcəlləsi, maddə 106) 2005-ci ildən 2021-ci ilədək heç bir fakt qeydə alınmayıb.

Təbii ki, bəzi mütəxəssislər tədqiqatda qeyd edilən bu amillər, yəni köləlik və insan alveri ilə bağlı meyarlar və fərqlərin düzgün qiymətləndirilmədiyinə dair irad bildirə bilərlər. Müzakirələr hər zaman açıqdır və nəticəyə məhz bu müzakirələri ümumiləşdirərək gəlmək mümkündür. Bu tədqiqatın məqsədi də məsələyə yanaşmada müxtəlif mövqelərin müqayisəli təhlilinə nail olmaqdır. Tədqiqatı diqqətə çatdırmazdan əvvəl müzakirə mövzusu olan iki anlayışla bağlı ümumi mənzərəni canlandıraraq.

Köləlik: Köləlik bir şəxsin qanuni olaraq digərinə məxsus olması və qul sahibinin qulların əməyindən faydalanması kimi qiymətləndirilir. Qanuna görə, qul şəxs deyil, mülk sayılırdı. Buna görə də qul azad insanın malik olacağı əsas insan haqlarından məhrum edilirdi. Qulun seçimi yox idi.

İnsan alveri: İnsan alveri bir şəxsin digər şəxs tərəfindən qeyri-qanuni şəkildə idarə olunması və insan alverçisinin öz qurbanının əməyindən faydalanması, qazanc əldə etməsidir. İnsan alveri ilə məşğul olan şəxslər nəzarəti altında olan qurbanlara fərd kimi deyil, mülkiyyət kimi yanaşırlar. Beləliklə, insan alverinin qurbanı olan şəxs əsas insan hüquqlarından məhrum olur. İnsan alverinin qurbanı olan şəxsin də başqa seçimi yoxdur.

Erkən nikah: Birləşmiş Millətlər Təşkilatının ekspertləri yetkinlik yaşına çatmayanların nikahını uşaq hüquqlarının kobud pozulması kimi

⁷ <https://www.insanalveri.gov.az/?/az/menu/59/> : “ Azərbaycan Respublikasında insan alveri ilə bağlı cinayətlərlə mübarizə işinin vəziyyətinə dair statistik məlumatlar (2005-2021)

qiymətləndirir və onu köləliyin bir forması kimi tanınmasını vacib hesab edirlər. Beynəlxalq hüquq müdafiəçiləri hesab edirlər ki, zorla ələ verilən qızlar qulluqçu, seks köləsi olur, onların təhsil, sağlamlıq, fiziki və psixoloji zorakılıqdan azad olmaq hüquqları pozulur⁸.

“Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizəyə dair” Milli Məclisdə illik hesabatlara⁹ nəzər salsaq, müəyyən edilən qurbanlar arasında uşaq qurbanlar da aşkarlanır: “Müəyyən edilmiş 94 insan alveri qurbanından (89 qadın, 3 kişi, 2 uşaq) 93-ü Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı, 1-i əcnəbi olmuşdur”. Lakin qeyd edilən fakt daha çox uşaq dilənçiliyi və uşaq əməyinin istismarına dair faktlardır. İnsan alveri qurbanları arasında erkən nikah qurbanlarının olması faktları mövcuddur. Lakin ilkin qiymətləndirmə zamanı həmin şəxslərin vaxtilə erkən nikaha məcbur edildiyi dövrdə istismar faktlarının olub-olmaması barədə araşdırmaların aparılması faktı müəyyən edilməyib. O cümlədən, Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinə edilən müraciətlərdə belə faktlar qeydə alınmır. Həmçinin, qadın problemləri, erkən nikah və insan alveri üzrə ixtisaslaşmış Qeyri-Hökumət Təşkilatlarının da hesabatlarında müraciət edən erkən nikah qurbanları arasında köləlik və insan alveri ilə bağlı meyarlara dair hər hansı bir fakt barədə məlumat verilmir.

Araşdırma zamanı istinad edilən mənbələrin erkən nikaha münasibətdə stereotiplər, köhnə adətlər çərçivəsindən kənara çıxmadığı, problemə konseptual baxışın ehtiyac olması bir daha öz təsdiqini tapır. Məhz bu səbəbdən də erkən nikahla mübarizə aparılsa da problemin həll olunmadığına dair rəyin ortaya çıxdığını bildiririk.

Erkən nikahın insan alveri ilə kəsişməsinə dair ictimai rəyin nəticələri

⁸ <https://news.un.org/ru/audio/2017/02/1317172> ООН: ранний брак – синоним рабства 14.02.2017.

⁹ <https://www.insanalveri.gov.az/?/az/menu/17/> İnsan alverinə qarşı mübarizə üzrə Milli Koordinator, daxili işlər nazirinin birinci müavini, polis general-mayoru Seyfulla Əzimovun "Azərbaycan Respublikasında insan alverinə qarşı mübarizəyə dair" illik hesabatı (19.05.2021)

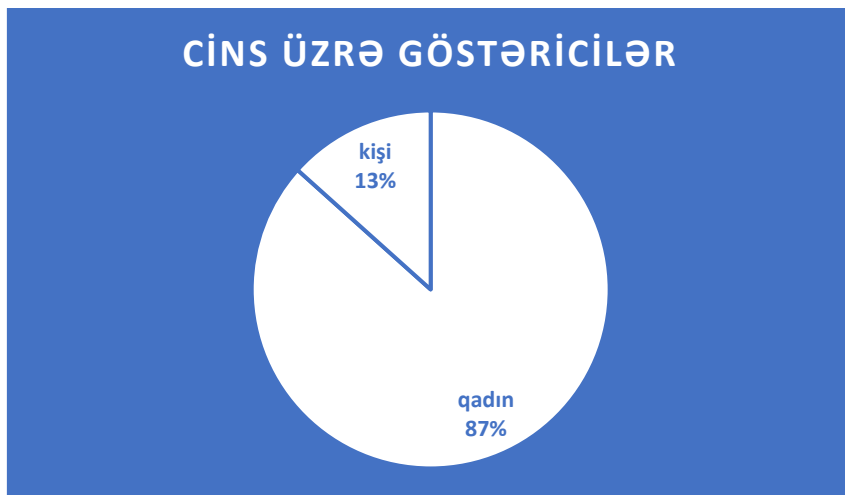
Aparılan tədqiqatda rəsmi mənbələr və sənədlərlə yanaşı, hədəflərdən biri də, ictimai rəyin problemə münasibətini öyrənmək idi. İctimaiyyət erkən nikahı köləlik və insan alverinin bir hissəsi kimi qəbul edirmi? Yaxud, ictimai rəy, erkən nikahı adət-ənənə və mentalitet qismində görərək, bununla kifayətlənirmi? İctimai rəy hesab edirmi ki, erkən nikaha daha global kontekstdən baxmağın artıq vaxtıdır? Hansı dəyişikliklər və islahatlar problemin azalmasına daha çox təsir göstərə bilər? və s.

Bu və digər suallara cavab tapmaq üçün 554 nəfər onlayn sorğu vasitəsilə tədqiqata cəlb edilib. Avqust-sentyabr 2022- ci il tarixdə keçirilən tədqiqatda iştirak edən respondentlərin **yaş göstəriciləri** aşağıdakı kimidir:

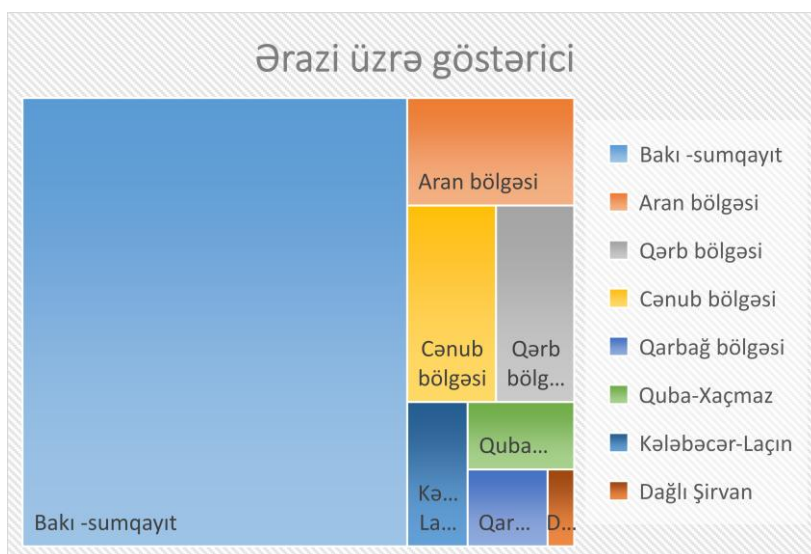
Yaş göstəricilərinə görə, sorğuda iştirak edən şəxslərin arasında 25-35 yaş həddində olanlar (221 nəfər) və 35-45 yaş həddində olanlar (173 nəfər) üstünlük təşkil edib.

Cins üzrə göstəricilərdə sorğuda iştirak edənlərin 87% (480 nəfər) qadın, 13%(74 nəfər) kişi olduğu müəyyən edilib. Diaqramdan göründüyü kimi, qadınların problemə münasibətində aktivlik üstünlük təşkil edir.

Ərazi üzrə göstəricilər:

Sorğu könüllü və onlayn keçirildiyindən, iştirak edənlərin xəritələnməsi geniş ərazini əhatə edib. Onlayn sorğu vasitəsilə problemə xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın da münasibəti diqqətçəkəndir. Aşağıda sorğu iştirakçılarının ərazi üsrə bölgüsü daha dəqiqliklə göstərilib.

- **Baki-Abşeron bölgəsi**(Abşeron, Xızı inzibati rayonlarını, Baki və

Sumqayıt şəhərlərini) - 336

- **Aran bölgəsi**(Ağcabədi,

Ağdaş, Beyləqan, Bərdə, Biləsuvar, Göyçay,

Hacıqabul, İmişli, Kürdəmir, Neftçala, Saatlı, Sabirabad, Salyan, Ucar,

Zərdab Şirvan, Mingəçevir, Yevlax) - 35

- **Qərb bölgəsi** (Ağstafa, Daşkəsan, Gədəbəy, Goranboy, Xanlar, Qazax, Samux, Tovuz, Gəncə, Naftalan) - 30
- **Cənub bölgəsi** (Astara, Cəlilabad, Lerik, Masallı, Yardımlı və Lənkəran) - 34
- **Şimal bölgəsi** (Şəki-Zaqatala və Quba-Xaçmaz, Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Zaqatala, Şəki) - 52.
- **Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu** (Dəvəçi, Xaçmaz, Quba, Qusar və Siyəzən) - 14
- **Qarabağ bölgəsi** (Ağdam, Tərtər, Xocavənd, Xocalı, Şuşa, Cəbrayıl, Füzuli rayonlarını, Xankəndi, Xocavənd, Xocalı, Şuşa, Cəbrayıl, Xankəndi) - 12
- **Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu** (Kəlbəcər, Laçın, Zəngilan və Qubadlı) - 17
- **Dağlıq Şirvan bölgəsi** (Ağsu, İsmayilli, Qobustan və Şamaxı) - 4
- **Türkiyə** - 4
- **ABŞ** - 3
- **Almaniya**-1
- **Niderland**-1
- **İsvec**-1

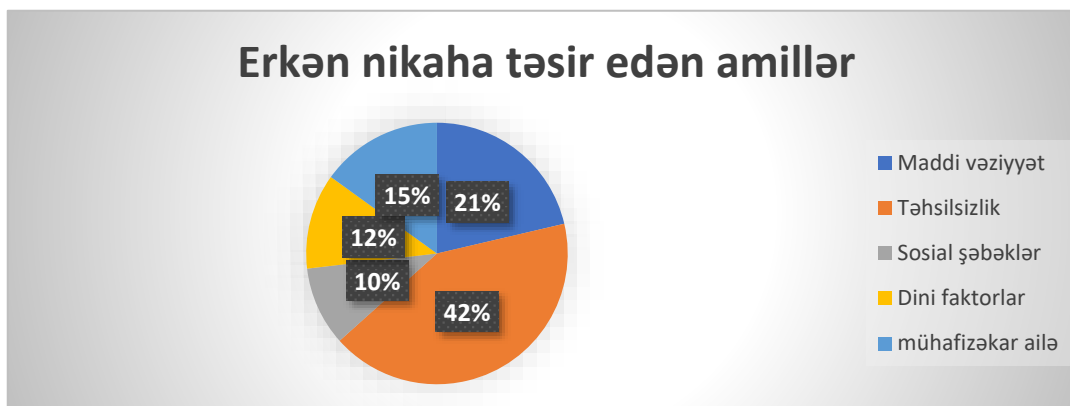
Erkən nikahın geniş yayıldığı ərazilər:

Respondentlərin 86 nəfəri hesab edir ki, bütün bölgələrdə erkən nikah geniş yayılıb. 34 nəfər Aran bölgəsində erkən nikahın yayıldığını, 265 nəfər Cənub bölgəsində erkən nikahın hələ də aktual olduğunu qeyd edib. Lakin rəsmi mənbələrin¹⁰ məlumatları göstərir ki, adətən erkən nikahın çox rast gəlinməyi cənub bölgəsi artıq öz “liderliyini” başqa bölgələrə verib: “qırmızı xətt”ə daxil olan bölgələrə diqqət yetirsək, Aran iqtisadi rayonu üzrə 96 fakt, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayon üzrə 46 fakt, Bakı şəhəri üzrə 36 fakt, Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 34 fakt müəyyən edilib. Üstünlük və konkretlik olmayan cavablardan “bilmirəm” 126 nəfər, “ucqar rayonlarda” 14 nəfər, “rayonlarda” 10 nəfər, “kəndlərdə” 21 nəfər təşkil edib. Lakin respondentlər hələ də “qırmızı xətt”in cənub bölgəsinə xas olduğunu hesab edirlər.

¹⁰ <https://azvision.az/news/222001/--erken-nikahlarin-qeyde-alindigi-rayonlar-aciqlandi--.html> 13 iy

Erkən nikaha təsir edən amillər:

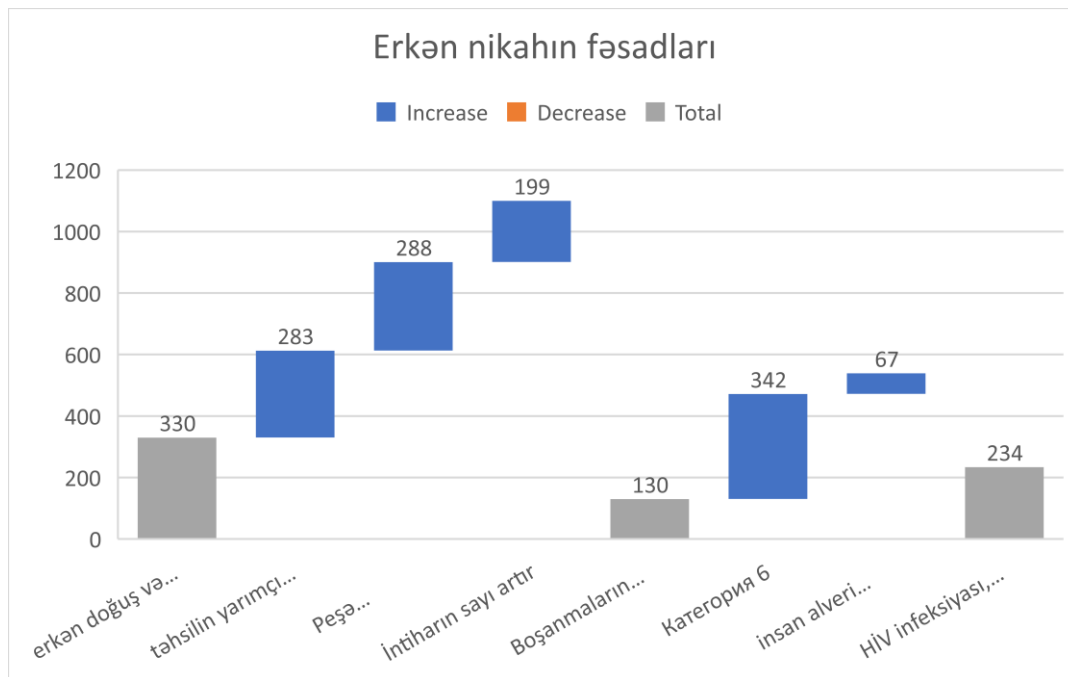

Respondentlərə görə, erkən nikahın səbəblərinə təsir edən birinci amil təhsilsizlikdir 42% (374 nəfər). İkinci yerdə maddi vəziyyət 21% (190 nəfər), sonrakı yerlərdə “mühafizəkar ailə” modelinin təsiri 15% (134 nəfər), dini faktorlar 12% (105 nəfər), tarixi ənənə və mentalitet (97 nəfər), sosial şəbəkələr 10% (87 nəfər) qeyd edilib.

Diagramdan göründüyü kimi, dini faktor və sosial şəbəkələrin erkən nikaha təsiri, təhsilsizlik, maddi vəziyyət və mühafizəkar ailə modelinə nisbətə elə də təsiredici amilə malik deyil. Bu isə erkən nikah probleminin ortadan qalxmamasının səbəbi kimi son zamanlar dini faktorun daha aktual olması iddiasının doğru olmadığını söyləməyə imkan verir.

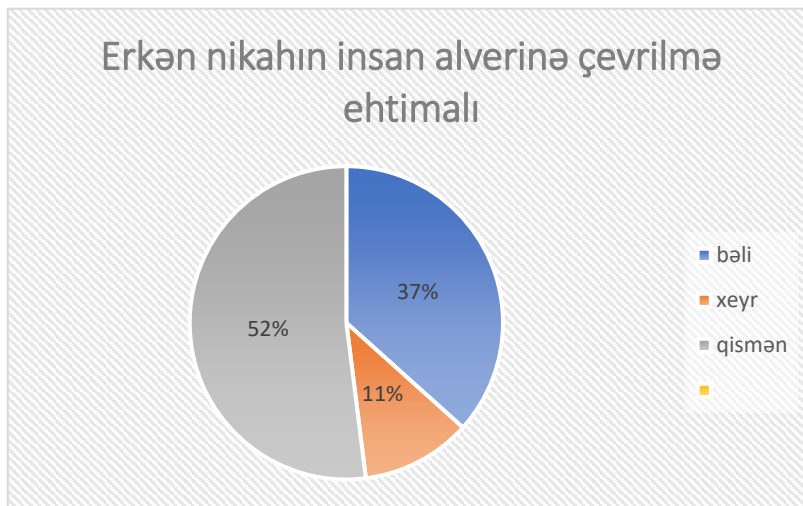
Erkən nikahın fəsadları

Respondentlərin erkən nikahın fəsadlarına dair rəyləri də diqqəti cəlb edir. “HİV infeksiyası və cinsi istismar riski artır” - cavabında əslində istismar dedikdə, insan alveri elementinin nəzərdə tutulduğunu söyləmək olar. Respondentlər isə HİV və seks xidməti göstərən şəxsləri insan alveri ilə eyniləşdirməklə insan alveri meyarlarından elə də xəbərdar olmadıqlarını nümayiş etdirirlər.

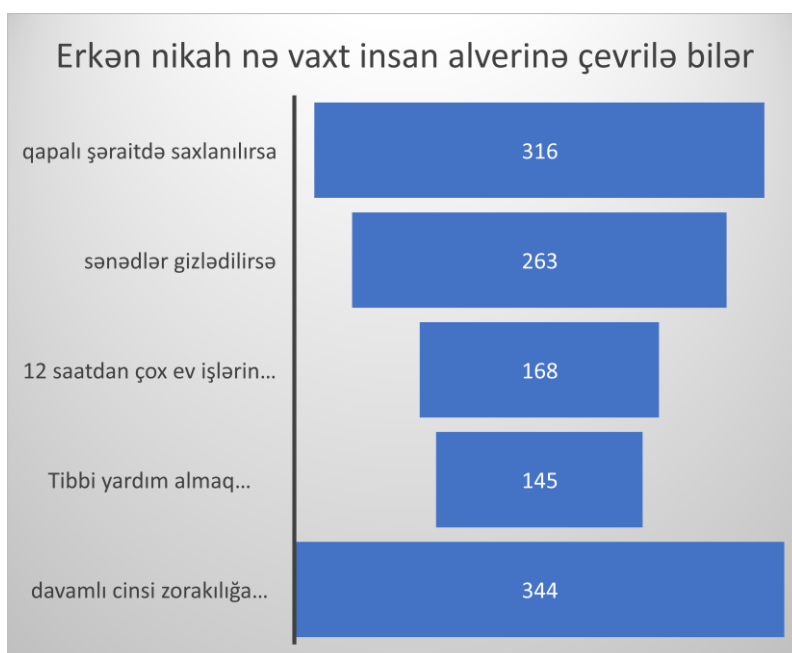
- erkən doğuş və ölüm riskini artırır - 330
- təhsilin effektiv şəkildə başa çatdırılmasına mane olur - 283
- peşə və həyat bacarıqlarının əldə edilməsi üçün hər hansı bir imkandan məhrum edilir - 288
- intihar hadisələrinin sayı artır - 199
- boşanma hallarının sayı artır - 342
- erkən nikahda olan qızlar daha çox fiziki və cinsi zorakılığa məruz qalır - 276
- insan alveri qurbanı olmaq riskini artırır - 67
- HIV infeksiyası ilə cinsi istismar riski artır - 234.

Erkən nikahın insan alverinə çevrilmə ehtimalı.

Respondentlərə görə, erkən nikah qurbanlarının insan alveri qurbanına qismən 52% (288 nəfər) çevrilmə ehtimalı var. 37% (203 nəfər) isə hesab edir ki, erkən nikah qurbanları insan alveri qurbanına çevrilə bilər. Rəyi sorşulanların 11% (63 nəfər) hesab edir ki, qismən mümkün deyil.

Erkən nikah nə vaxt insan alverinə çevrilə bilər?

- qapalı şəraitdə saxlanılırsa - 316
- sənədləri gizlədilirsə - 263
- günün 12 saatı ev işlərinə məcbur edilsə - 168
- tibbi yardıma əlçatanlıq -145
- məhdudlaşdırılırsa -145
- davamlı cinsi zorakılığa məruz qalırsa - 344

Sizcə, erkən nikahın tərkibində köləlik elementləri mövcuddurmu?

Bu suala cavab verən respondentlərin 50%-i erkən nikahda köləlik əlamətlərini görür, 20% isə erkən nikahda köləliyə bənzər əlamətləri qeyd edir. 17 % hesab edir ki, erkən nikahın köləliklə heç bir əlaqəsi yoxdur, 13% isə heç bir münasibət bildirməyərək, cavabdan yayınıb.

Aparılan tədqiqatın maraqlı və diqqəti cəlb edən tərəfi əldə edilən nəticələrdə respondentlərin erkən nikahla bağlı kifayət qədər təklif və iradlarının da əksini tapmasıdır. Əksəriyyət hesab edir ki, erkən nikahın qarşısını ala biləcək ən vacib alət maariflənmədir. Sorğuda digər üstünlük təşkil edən cavab isə cəza tədbirlərinin artırılması ilə bağlıdır. Rəyləri ümumiləşdirsək, təkcə erkən evlənən qarşı cinsə deyil, bütün iştirakçılara sərt cəza tətbiqinin vacibliyi vurğulanır.

Təkliflər içərsində ailə modelinə yenidən nəzər salınması, patriarxal ailə modelinin ləğvinə nail olmaq kimi fikirlər də əksini tapıb. O cümlədən, ailədə

uşağa şəxsiyyət kimi baxılması və qəbul edilməsinə dair modelin gücləndirilməsi məsqədilə maarifləndirmə işləri də təklif edilir.

Lakin respondentlər tərəfindən irəli sürülən təkliflər arasında, erkən nikahın köləlik və insan alveri qismində tanınması və cəzalandırılması təklifinə rast gəlinməyib. Bu da ehtimal olunan problemin mövcudluğunun araşdırılması istiqamətində indiyə qədər real işlərin görülməməsi ilə bağlı ola bilər.

Fenomeni dərk etmək

İnsan alveri mürəkkəb prosesdir. Lakin prosesə baxış iki əsr müddətində xeyli dəyişikliyə məruz qalıb. İnsan alveri ilə mübarizə üzrə ilkin beynəlxalq sənəddə mövcud olan meyarlarla hazırda tətbiq edilən meyarları müqayisə etsək, olduqca böyük dəyişiklikləri müşahidə etmiş olarıq. Məsələn:

- Ağ qul alverinin qarşısının alınmasına dair 18 may 1904-cü il tarixli Beynəlxalq Müqavilə;
- Ağ qul alverinin qarşısının alınması üzrə 4 may 1910-cu il tarixli Beynəlxalq Konvensiya;
- Qadın və uşaqların alverinə qarşı mübarizə üzrə 30 sentyabr 1921-ci il tarixli Beynəlxalq Konvensiya;
- Yetkinlik yaşına çatmış qadınların alverinə qarşı mübarizə haqqında 11 oktyabr 1933-cü il tarixli Beynəlxalq Konvensiya;
- İnsan alveri və fahişəliyin üçüncü şəxslər tərəfindən istismarına dair 2 dekabr 1949-cu il tarixli Beynəlxalq Konvensiya.

1904-cü ildən bu dövrə qədər insan alverçilərinin cəlb etmə, daşınma, istismar metodlarında oxşar, bəzən hətta eyni elementlər olsa da, Konvensiyalarla tanış olduqda problemə baxışda ciddi fərqləri müəyyən etmək olur.

Ancaq BMT-nin 2000-ci il 15 noyabr tarixli "Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı" Konvensiyasının, onu tamamlayan "İnsan alverinin, xüsusən qadın və uşaq alverinin qarşısının alınması, aradan qaldırılması və

cəzalandırılması haqqında" Protokol və Varşavada 16 may 2005-ci ildə qəbul edilmiş Avropa Şurasının "İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında" Konvensiyasında insan alveri ilə mübarizə meyarları tamamilə yenilənib. Belə ki, Avropa Şurasının "İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında" Konvensiyasının 4 maddəsinin a) yarım bəndində (anlayışlar) qeyd edilir ki, "insan alveri" dedikdə, hədə-qorxu və ya zor tətbiq etməklə, yaxud başqa cür məcbur etməklə, qaçırma, dələduzluq və ya aldatma yolu ilə, vəzifədən və ya şəxsin köməksiz vəziyyətindən sui-istifadə etməklə, yaxud pul və ya digər maddi vəsaitlər vermək və ya almaqla hər hansı bir şəxsdən onun himayəsində olan şəxs barəsində razılıq almaqla, şəxslərin istismar məqsədləri üçün cəlbə, daşınması, ötürülməsi, gizlədilməsi və ya qəbul edilməsi başa düşülür. İstismar dedikdə, ən azı başqalarını məcburi fahişəliyə cəlb etmə və digər cinsi istismar formaları, məcburi əmək və ya xidmətlər, köləlik, daxili orqanların çıxarılması və buna bənzər əməllər nəzərdə tutulur.

Tədqiqatımızın mövzusuna uyğun olaraq qeyd edilən anlayışlardakı meyarlarla erkən nikahı müəyyən edən meyarları müqayisə edək:

- ✓ hədə-qorxu və ya zor tətbiq etməklə, yaxud başqa cür məcbur etməklə - erkən nikah prosesində bu proseslərlə üzləşən uşaqların olması mümkündür. Nəzərə alsaq ki, hələ də valideynlər uşaqları öz əmlakı qismində qəbul etdiklərindən, onlara qarşı hədə-qorxu və zor tətbiq etmə halları mövcuddur;
- ✓ qaçırılma – milli qanunvericilikdə insan oğurluğu kimi qiymətləndirilsə də, bu hal insan alveri kimi qiymətləndirilmir. Çünki insan alveri fenomenində niyyət gəlirlə bağlandığı halda, qaçırma zamanı niyyətin evlilik olduğu nəzərə alınaraq, bu hal adam oğurluğu kimi qiymətləndirilmir;
- ✓ qeyd etdiyimiz kimi, insan alveri fenomenində niyyətin qazanc əldə etməklə nəticələnməsi, artıq, insan alveri cinayətinin mövcudluğunu

bildirir. Bu halda, erkən nikah prosesində də, hər hansı qazanc müqabilində, uşağın məcburi ərə verilməsi də insan alveri meyarlarının tərkib hissəsi kimi, qiymətləndirilə bilər;

- ✓ şəxsin köməksiz vəziyyətindən sui-istifadə etməklə, yaxud pul və ya digər maddi vəsaitlər verməklə, (ölkəmizdə “başlıq” kimi arxaik adətlər demək olar ki, aradan qalxsa da, lakin qarşı tərəfin imkanlarına görə valideynlərin erkən nikaha razılığı müşahidə edilir) lakin bu, insan alveri kimi qiymətləndirilmir;
- ✓ məcburi əmək və ya xidmətlər, köləlik və buna bənzər əməllər – məcburi erkən ərə verilən qızların əksəriyyəti ev işlərinə cəlb edilir, kölə kimi işlədilir və digər buna bənzər əməllərlə üzləşsələr də, bu hal da insan alveri kimi qiymətləndirilmir;
- ✓ insan alverində qurbanın sərbəst hərəkətinin məhdudlaşdırılması və ünsiyyət məhdudiyyəti kimi meyarlar erkən nikah probleminə də mövcuddur. Belə ki, əksər ailələr evlilikdən sonra şəxsin sərbəst hərəkətinə, o cümlədən qohumları, dostları ilə ünsiyyətinə qadağa qoyur və ya ciddi nəzarət edir. Bu meyar da erkən nikahda nəzərə alınmır və insan alveri kimi qiymətləndirilmir;
- ✓ insan alverində şəxsin tibbi, psixoloji, təhsil kimi imkanlardan uzaqlaşdırılması, fiziki, psixoloji zorakılığa məruz qalması da tədqiqat zamanı nəzərə alınan amillərdəndir. Erkən nikah qurbanları fiziki, psixoloji, iqtisadi, cinsi zorakılığa məruz qalır, təhsildən, tibbə əlçatanlıqdan məhrum olur, lakin həmin şəxs insan alveri qurbanı kimi tanınmır.

NƏTİCƏ

Aparılan araşdırma və təhlil heç də erkən nikahın bütünlüklə insan alveri qismində tanınmasını ehtiva etmir. O cümlədən, məsələnin fərqli kontekstdən baxılması və araşdırılması da ilk dəfədir aparılır. Ehtimal edirik

ki, aparılan tədqiqat, oponentlər tərəfindən bir mənalı qarşılanmaya bilər və mübahisə predemetinə çevrilə bilər. Lakin nəzərə alaq ki, erkən nikah yalnız köhnə adət-ənənə və mentalitet qismində qəbul edərək, baş verən cinayətin dar çərçivədə qəbul edilməsi, dərinlən araşdırılmaması mümkün insan alveri cinayətinin cəzasız qalması ilə nəticələnə bilər. Təbii ki, yuxarıda sadalanan meyarların ayrı-ayrılıqda insan alveri ilə bağlılığı olmaya bilər. Lakin qeyd edilən meyarların əksəriyyətinin mövcudluğu şəxsin insan alveri qurbanı kimi tanınması üçün ciddi əsas ola biləcəyini daim diqqətə almaq bu problemə mübarizədə nəticələrin yaxşıya doğru daha da dəyişməsinə şərtləndirə bilər.

Gender, insan haqları, qadın problemləri, gender əsaslı zorakılıq (məişət zorakılığı, erkən nikah və s.) problemləri ilə məşğul olan dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları müəyyən etdikləri qurbanlarla apardıqları ilkin qiymətləndirmə sorğusu zamanı yuxarıda qeyd edilən meyarlar toplusuna diqqət etməlidirlər. Erkən nikah qurbanı olmuş şəxslərin göstərilən meyarlara cavab verməsi onun insan alveri qurbanı kimi tanınmasına xidmət etmiş olacaqdır.

Dünyada baş verən qloballaşma prosesi özü ilə yeni davranışları, dəyərləri, normaları çox sürətlə həyatımıza daxil edir. Müasir dünyanın bir parçası olduğumuzdan, birbaşa və ya bilavasitə də olsa, sadalanan norma və qaydalar həyatımıza daxil olur. İnsan alveri fenomeni müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşaraq dəyişir, yeni qurbanlar axtarışı üçün boşluqlardan məharətlə istifadə edə bilər. Bu qəbildən tədqiqatların davamlı olaraq aparılması, hətta erkən nikaha cəlb edilənlər, erkən nikahın qurbanları və məcbur edənlər arasında vəziyyətin qiymətləndirilməsinə dair sorğu xarakterli tədqiqatın keçirilməsi vəziyyətin dəyərləndirilməsi və problemin (əgər varsa) aradan qaldırılması istiqamətində dövlət qurumları və qeyri-hökumət təşkilatlarının birgə fəaliyyətinə təkan verə bilər.

Müəllif:

**Fəlsəfə elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, “Təmiz Dünya” Qadınlara
Yardım İB sədri, Mehriban Zeynalova**